

Fussingø

Et herregårdslandskab set med forfatternes og kunstneres øjne

Af forskningsmedarbejder, cand.mag. Klaus Højbjerg, Dansk Center for Herregårdsforskning

Herregården Fussingø og det omgivende landskab har i de sidste par år været genstand for en del opmærksomhed. Den primære årsag hertil er, at et folketingsflertal i juni 2020 traf en beslutning om at lade Fussingø – og Gribskov på Nordsjælland – omdanne til nationalparker. Beslutningen indebærer blandt andet, at de to områder hegnes, at der udsættes kronvildt og stude – og at forvaltningstiltag herefter holdes på et absolut minimum for i videst muligt omfang at lade naturen udvikle sig på egne præmisser. Med denne tilgang indledes et markant nyt udviklingsspor for landskabet omkring Fussingø – og på Gammel Estrup Danmarks Herregårdsmuseum og Dansk Center for Herregårdsforskning fandt man derfor, at det ville være oplagt at udarbejde en rapport, der gjorde status over områdets kulturhistorie indtil nu.¹

Halvøen Gammelhave, hvor sporene efter det gamle Fussingø endnu findes, samt de gamle lindetræer, der hidrører fra det haveanlæg, der blev anlagt her i 1700-tallet. Foto: Dansk Center for Herregårdsforskning.

Rapporten søgte at redegøre for og så vidt muligt dokumentere de spor i landskabet, der endnu vidner om dets historie som herregårdslandskab. Et landskabs kulturhistorie handler imidlertid om mere end de fysiske spor – fortællinger og forestillinger om et landskab sammenvæves altid med det konkrete erfarede landskab. Og det er denne lidt mindre håndgribelige del af kulturlandskabets historie, artiklen her skal omhandle. Vi dykker nemlig ned i fortællingen om, hvordan kunstnere og forfattere “opdagede” landskabet ved Fussingø, og undersøger, hvorledes de digtede, skrev og malede herregårdslandskabet ved Fussingø ind i vores fælles kulturhistorie.

Fussingø og litteraturen

Litterært set er det den i dag stort set glemte digterpræst Johann Gunløg Gunløgsgen Briem (1801-80), der ligger for. I 1828 fik den da 27-årige kapellan ved Bjerregrav, Aalum og Tånum kirker udgivet sine *Foussingøe-Riim* i Steen Steensen Blichers (1782-1848) tidsskrift *Nordlyset*. Stilen var på en gang svulstig og øm:

*Således est Du, skjønnne Foussingøe!
Med unge Bøg og himmelhøje Linde.
Blidt er Du steget af den blide Søe:
Kunst, Flid og Kjærlighed dit Belte binde.*

På det gamle matrikelkort fra 1787 genkendes Gammelhaven på sine lige gange og cirkelformede pladser samt den runde dam yderst på halvøen. De sorte streger hen over den gamle hovedbygning og det gamle avlsgårdsanlæg stammer fra en revision af kortet udført i 1810. De tilkendegiver, at disse bygninger på det tidspunkt var blevet revet ned. Det nye herregårdsanlæg ses i øverste venstre hjørne. Udsnit af matrikelkort fra Historiske kort, Styrelsen for Dataforsyning og Infrastruktur.

*Her er så sødt i dine Skyggers Ro,
I dine svale Gange Freden bygger,
Hvor bramløst Aandens bedste Blomster groe:
Elysium har ikke slige Skygger.*

Blidt, sødt og svalt – den islandskfødte Briem havde øje for den danske naturs mildhed. Skønt han ikke skrev sig ind blandt nationens store digtere, har vi med *Foussingøe-Riim* bevaret et fint indtryk af landskabet, som det tog sig ud omkring den gamle herregård i begyndelsen af 1800-tallet. Ikke mindst følgende vers rummer i den henseende en række interessante iagttagelser:

*Her Bænk ved Bænk i cirkelrunde Gang
Om Bolledannet Park til Hvile byder;
Hist standser Vejen pludselig så trang,
hvor Sølvskjelt Fisk sig frem af Bølgen skyder.
Af søens Himmelspejl smaae Baade gaar,
Dens høje Blomsterramme Øjet følger:
Rødblomstret Lyng på Gule Bakker staar,
Forneden bruse Kornets tunge Bølger.*

Besøger man Fussingø og begiver sig ad stien ud på halvøen kaldet Gammelhave, finder man stadig de "himmelhøje" linde omtalt i det indledningsvist citerede vers og den cirkelrunde gang nævnt i ovenstående. De gamle lindetræer såvel som den cirkelrunde gang, der omkranser en lille dam, vidner om den anseelige have, der blev anlagt her i 1700-tallet. Dengang lå herregården på halvøen, og endnu ses ruinerne efter den fornemme med tårne prydede hovedbygning, som Albret Skeel († 1568) lod opføre på stedet omkring 1555. Herregården var imidlertid allerede på Briems tid nedrevet og flyttet til den lille bakkekam få hundrede meter mod nordvest,

hvor den fortsat ligger. Den gamle have fandtes imidlertid fortsat, og med sit romantiske forfald talte den til tidens poetiske sjæle.

Kigger man på matrikelkortet fra 1787 over Fussing hovedgård, kan man se, hvorfor Briem beskriver parken som "bolledannet". Hvor den cirkelrunde sti om den lille dam yderst på halvøen i dag er den eneste af sin slags, var haveanlægget dengang udstyret med flere cirkelformede – eller bolledannede – pladser. Og hvor "vejen", anlæggets hovedsti, standser, kan man endnu være heldig at se en sølvskællet fisk i bølgerne, mens det, hvad rødblomstret lyng på gule bakker og tungt bølgende korn ved søens breder angår, er så som så. Bakkerne syd for Fussing Sø blev nemlig plantet til med skov i løbet af 1800-tallet, og de fleste marker er i dag udlagt til græsning.

I begyndelsen af 1800-tallet kastede digtere og malere sig i stigende grad over udforskningen af det danske landskab. Forfatteren Christian Molbech (1783-1857) var med udgivelsen af tobindsværket *Vandringer i mit Fødeland*, der udkom i henholdsvis 1811 og 1815, blandt pionérerne. Med afsæt i sine vandreture beskrev han det sjællandske landskab som "skønt", det fynske som "pittoresk" og det jyske som "sublimt".² Med det sublime mentes noget storslået, voldsomt og i en vis forstand formløst. At denne måske lidt overdrevne karakteristisk af Jylland vandt genklang i tiden, skal nok blandt andet ses på baggrund af tabet af Norge i 1814. Jylland blev nemlig herefter, som kunsthistorikeren Gertrud Oelsner har påpeget, opdyrket som en slags erstatning for Norge; de jyske vidder skulle nu i stedet for Norges fjelde tilfredsstille den nationale stoltheds trang til storslåethed.³ Imidlertid måtte Molbech efter at have besøgt Fussingø i 1829 medgive "at ogsaa Jylland

giver mangan et udmærket Bidrag til den rige Fylde af Naturskønhed, som vort Fædreland eier". Jylland rummede altså ikke alene det sublime, men lejlighedsvist også det "skønne". Ja faktisk overgik Fussingø i skønhed på ét punkt alt, hvad Molbech havde oplevet i det øvrige Danmark; i Gammelhave fandtes nemlig, som han skriver, "*de skønneste og høieste Lindetræer, jeg erindrer mig at have seet i Danmark*".⁴

En ægte dansk udsigt

Ingen forfatter beskrev imidlertid Fussingø med større indlevelse end Steen Steensen Blicher. I sin novelle *Eneboeren på Bolbjerg*, der blev udgivet i 1834, vier Blicher den lange prolog til en beskrivelse af landskabet ved Fussingø, som det åbenbarer sig for en rejsende, der ankommer fra nord:

Ved Byen Leisten siger man Lyngen Farvel, og glemmer den øjeblikkelig over det yndige Landskabsstykke, der pludselig ligesom fremmanes af den sidste mørkbrune Banke, og udstilles Vandrerens til forlystende Skue. Nedenunder ham udbreder sig et af Landets største Kjær, halvtbevoxet af Elle og Vidier, og derfra hæve sig høje, bølgeformige, skovgroede Bakker, der indslutte en dyb og snæver Dal, i hvis Baggrund Herreborgen Nye Fussingø med sine hvide Mure og lysrøde Tag blinker venligt frem mellem hundreedaarige Bøge. Bomhuset til højre; til venstre Møllen med Dammen – nu næsten skjult bag Træer – smukke Dalens Forgrund. Og skulde en Konstner nogensinde komme til at optage denne smukke, ægte danske Udsigt, vilde han finde de store Enge opti-

vede af tamme og vilde Dyr, og saaledes kunne give sit Malerie et sandt Udseende af paradisisk Fred og Ro.⁵

Det er sigende, at hedens digter Blicher beskriver det frodige og kuperede landskab som "*ægte dansk*". Digteren Adam Oehlenschläger (1779-1850) havde ikke mange år forinden formuleret sin berømte strofe om et Danmark, "*der bugter sig i bakkedal*" – et Danmark, hvor søen er blå, og løvet grønt.⁶ Og landskabet omkring Fussingø stemmer, dengang som nu, netop smukt overens med dette digteriske danmarksbillede. Det er imidlertid samtidig værd at bemærke, at på Blichers tid udgjorde dette "ægte" danske landskab en undtagelse fra den midtjyske natur i øvrigt – en grøn plet i et ellers brunt hav. Et vidne herom har vi blandt andet fra guldaldermaleren Martinus Rørbye (1803-48), der den 6. juni 1830 noterede i sin rejsedagbog, at Fussingø "*fremspringe som en Øe i Ørken*".⁷ Blicher fremhævede altså, som han også selv antyder i indledningen til den ovenfor citerede passage, et område, der skilte sig markant ud fra det ellers åbne midtjyske landskab domineret af hede. Flade landskaber, hededækkede landskaber og klitlandskaber var måske nok sublime, men de lod sig tilsyneladende ikke betragte som "ægte danske" – dertil var Guldalderens arketyperiske billede af et yndigt land med brede bøge allerede for fasttømret.

Skønt Blicher fandt landskabet ved Fussingø velegnet som motiv for kunstnere, og skønt det i mangt og meget netop levede op til guldalderkunstens ideelle fordringer til det danske landskab, gjorde Rørbye desværre ikke holdt på sin rejse for at skildre det. Først omkring midten af 1800-tallet fulgte landskabsmalere i digternes fodspor.

Da de akademiuddannede danske malere i begyndelsen af 1800-tallet efterhånden begyndte at dyrke landskabet som en selvstændig kunstnerisk genre, var det gerne enten på østdanske herregårde eller i de skovrige egne umiddelbart nord for København, motiverne blev fundet. Fussingø, Gouache af Rasmus Henrik Kruse (1796-1877) fra cirka 1840. Det Kongelige Bibliotek.

Lyngbakker ved Fusingø. Harald Foss (1843-1922), 1867. Randers Kulturhistoriske Museum, Museum Østjylland.

Malerkunsten og Fusingø

Skønt malerne først "opdagede" landskabet omkring Fusingø omkring midten af 1800-tallet, havde kunstnere dog færdedes og virket ved Fusingø længe inden da. Maleren Jens Jensen Thrane (1666-1736) og dennes søn Christian Thrane (1697-1764), der udsmykkede en række

jyske kirker, var således begge fæstere under Fusingø. Og uddannelsen af førstnævnte blev bekostet af Mogens Scheel til Fusingø.⁸ Begge har sikkert virket på Fusingø, men da det første Fusingø blev nedrevet i slutningen af 1700-tallet til fordel for det klassicistiske hus, vi ser i dag, kendes ingen eksempler på deres arbejder på stedet.

Tuemosen ved Fussingø. Gerda Iversen, cirka 1913. Randers Kulturhistoriske Museum, Museum Østjylland.

Den første maler, der, så vidt vides, skildrede Fussingø og landskabet, var Rasmus Henrik Kruse (1796-1877). Kruse, der ernærede sig som silhuetør, antikvar og landskabsmaler, regnes ikke i almindelighed blandt Guldalderens fejrede kunstnere. Men hans charmerende og detaljerede gouacher giver et glimrende billede af Fus-

singø, som det tog sig ud, ikke længe efter at Christian Molbech, Steen Steensen Blicher og Martinus Rørbye gæstede stedet. I Kruses sirlige gengivelse fremtræder landskabet som en velpasset have, og de store gamle egetræer, der i dag ses langs Vasevej, er på Kruses billede endnu unge træer med nyskelige, tætte grønne kroner.

Kanefarten til Fussingø. *Hans Smidth (1839-1917), cirka 1900. Statens Museum for Kunst.*

Enkelte kunstnere fandt vej til Jylland i 1820'erne og 1830'erne, men først i løbet af 1840'erne ses et egentligt gennembrud for jyske motiver i kunsten. En af kunstnere, der hørte til blandt pionérerne i denne "opdagelse" af Jylland, var J.P. Møller (1783-1854). Og det blev også Møller, der som den første i 1853 fik udstillet et maleri på Kunstakademiets forårsudstilling, med et motiv fra Fussingø.

Omkring 1864 ved vi, at den tyske kunstner Joachim Bünsow (1821-1910) malede et billede af Fussingø med søen i forgrunden og de skovklædte bakker i baggrunden – formodentlig på bestilling af herskabet. Og omkring 1867 må maleren Harald Foss (1843-1922) have arbejdet ved Fussingø. På Randers Kulturhistoriske Museum findes nemlig et maleri med titlen *Lyngbakker ved Fussingø* dateret til dette år. Den unge maler vendte tilbage til Fussingø omkring 1870 og nu tilsyneladende i selskab med et par jævnaldrende malerkolleger: Således udstillede Foss, Edvard Petersen (1841-1911) og Anton Thiele (1838-1902) alle tre motiver fra Fussingø på Kunstakademiets forårsudstilling i 1871. Og året efter fulgte Petersen og Foss' underviser på Kunstakademiet i København, Vilhelm Kyhn (1819-1903), i elevernes fodspor.

I slutningen af 1890'erne fandt også landskabsmaleren Christian Frederik Beck (1876-1954) mange af sine motiver nær Fussingø, hvoraf flere blev udstillet på Kunstakademiets forårsudstilling, og i begyndelsen af 1900-tallet fulgte den impressionistisk influerede Ole Due (1875-1925) trop. Herefter synes Fussingø imidlertid i hovedsagen at have appelleret til mere lokalt baserede malere.

Hvor de ovennævnte malere alle synes primært at have interesseret sig for landskabet omkring Fus-

singø, ses maleren Hans Smidth (1839-1917) at have fattet interesse for stedet af andre årsager. Hans lille skitse *Kanefarten til Fussingø*, der i dag ejes af Statens Museum for Kunst, henter således sit motiv fra Steen Steensen Blichers *Brudstykker af en Landsbydegns Dagbog*. Novellen, der udkom i 1824, omhandler den arme Morten Vinge, der er forelsket i Frøken Sophie – som han imidlertid kun kan drømme om, da hun er herremanden til Tjeles datter, og han blot herskabets tjener. En kanetur til Fussingø udgør et romantisk klimaks i novellen, Morten, der står bag på slæden, anstrenger sig for ikke at røre ved frøken Sophie, men kan dog ikke undgå at strejfe hende, når slæden slingerer – og disse berøringer er for Morten som at røre en "varm kakkelovn". Smidth har i sin lille indtagende skitse skildret kanefarten i, hvad der synes at være et måneskinsbelyst vinterlandskab.

Fra romantik til søndagsudflugt

Hvor Blicher – og Smidth – gjorde landskabet ved Fussingø til rammen om en romantisk fortælling, udstillede Randers-bysbarnet og nobelprismodtageren Henrik Pontoppidan (1857-1943) med sin karakteristiske ironi Fussingøs voksende folkelige popularitet. I romanen *Minder* fra 1893 lyder det således om skoven ved Fussingø:

– fra gammel Tid et yndet Valfartssted for de skovelskende Randersbeboere. Kørevejen herud tager kun et Par smaa Timer, og paa smukke Sommerdage brydes derfor Skovstilheden ofte af Vognraslen og Piskesmæld paa Hverdagene fra en eller anden enlig Landauer med en Kancelli- eller Justitsraadsfamilje, der vil

udsøge sig en Siddeplads under en Bøgegruppe for ved en beskeden Eftermiddagskaffe at nyde Naturen, som det sig anstaar aandeligt udviklede Mennesker, ... paa Festdagene derimod af hele larmende Vogntog, der fra den tidlige Morgen holder deres Indtog med Faner og fuld Musik og hensynsløst spreder det glade Indhold af Mennesker og bugnende Madkurve ind under Træerne.

Den folkelige udflugtskultur rummede dog også elementer, der synes at have tiltalt romanens jeg-fortæller, Pontoppidans alter ego. Da en opskræmt flok af badende borgerdøtre fra Randers således flygter imod ham, beskrives de som *“rubenske nymfer”*, mens *“Alma den Barmsvulmende, der var løbet aldeles forvildet om i det blotte Underlinned med blegrødt Korset”*, havde røbet, at hun i denne dragt *“med lige saa fuld Ret kunde bære Hædersnavnet Alma Kallipygos”*.⁹

Natur- og herregårdslandskab

Set med generationer af godsejeres øjne repræsenterede landskabet omkring Fussingø velstand; her var gode muligheder for græsning, her var rigelig adgang til tømmer – og mulighed for mølledrift. For Blicher og Molbech repræsenterede landskabet imidlertid også særlige skønhedsværdier, der lod sig indskrive i en opbyggelig fortælling om fædrelandet. Det samme har givetvis i vid udstrækning gjort sig gældende for de malere, der gæstede området i 1800-tallet, mens de værdier, som Fussingø i samme periode kom til at repræsentere for den almene befolkning, i høj grad lader sig betegne som rekreative værdier. Når omdannelsen af området til naturnationalpark om kort tid er en realitet, sker det ud fra tanken om, at naturen udgør en værdi – ikke først og fremmest for os – men i sig selv. Fortsat vil landskabet dog være fyldt med fængslende kulturhistoriske spor – og sporene efter det gamle herregårdslandskab vil vedblivende være at finde i de digte, den litteratur og de billedkunstneriske værker, der blev til med inspiration herfra.

Noter:

- 1 *Herregårdslandskabet Fussingø – en kulturhistorisk rapport.*
- 2 Grand s. 96.
- 3 Oelsner s. 286 ff.
- 4 Citeret efter Nicolaisen s. 150.
- 5 Blicher s. 91.
- 6 Digtet *Der er et yndigt land*, som sidenhen blev den danske nationalsang, blev forfattet af Oehlenschläger i 1819 og udgivet i hans *Samlede Digte bind II* i 1823.
- 7 Martinus Rørbyes rejsedagbog af 6. juni 1830.
- 8 Jensen s. 125 ff.
- 9 Kallipygos er et af gudinden Afrodites tilnavne. Udtrykket kommer af græsk kalos “skøn” og pyge “bagdel”, det vil sige “som har en smuk bagdel”.

Kilder:

Historiske kort, Styrelsen for Dataforsyning og Infrastruktur, Historiskekort.dk.

Kilder til Dansk Kunsthistorie: *Martinus Rørbyes Rejsedagbøger og -breve*, indføring af 6. juni 1830: Roerbye.ktdk.dk/n/i3u9gHHV?q=fussing%C3%B8.

Litteratur:

Blicher, Steen Steensen: “Eneboeren paa Bolbjerg”, i: Blicher, Steen Steensen: *Udvalgte værker*, Gyldendal 1982-83, s. 91. Onlineudgave fra Arkiv for Dansk Litteratur: Tekster.kb.dk/text/adl-texts-blich05-shoot-workid60966 (tilgået 25. maj 2022), s. 91-109.

Blicher, Steen Steensen: *Brudstykker af en Landsbydegns Dagbog*, 1824.

Grand, Karina Lykke: “Visionen for Danmark: en politisk landskabskunst/The vision for Denmark: a political landscape painting”, i: Karina Lykke Grand m.fl. (red.): *Guld: skatte fra den*

danske guldalder/Gold: treasures from the Danish Golden Age, Aarhus 2013, s. 94-125.

Højbjerg, Klaus: *Herregårdslandskabet Fussingø – en kulturhistorisk rapport*, Gammel Estrup 2023, Herregaardsforskning. dk/wp-content/uploads/2015/10/Herreg%C3%A5rdslandskabet-ved-Fussing%C3%B8-v6-H%C3%B8j-opl-1.pdf.

Jensen, Jens: “Malerfamilien Thrane på Fussingø”, i: Frits Nicolaisen og Palle Schødt Rasmussen (red.): *Fussingø*, Randers 1989, s. 125-144.

Molbech, Christian: “En Skrivelse fra Jylland til A.L.J. Michelsen”, i: Christian Molbech: *Nordisk Tidsskrift for Historie, Litteratur og Kunst*, Tredje Bind 1829.

Nicolaisen, Frits: “Romantikkens Fussingø”, i: Frits Nicolaisen og Palle Schødt Rasmussen (red.): *Fussingø*, Randers 1989, s. 145-158.

Oelsner, Gertrud: “Jylland – en dansk koloni? Landskabsmaleri i udkanten”, i: Cecilie Høgsbro Østergaard m.fl.: *Dansk Guldalder, Verdenskunst mellem to katastrofer*, København 2019, s. 27-67.

Oehlenschläger, Adam: “Der er et yndigt land”, i: Adam Oehlenschläger: *Samlede Digte bind II*, København 1823.

Pontoppidan, Henrik: *Minder*, København 1893.